

ПРИМОРДІАЛІЗМ, ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД І НАЦІЇ В «ДОВГОМУ ТРИВАННІ»: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ЯРОСЛАВА ДАШКЕВИЧА

Лицар Духу

Минуло вже понад шість років від того часу, коли похмурої, незвичної для Львова дощової днини 25 лютого 2010 р. у своєму скромному помешканні на вул. Зеленій відійшла у Вічність одна з найхаризматичніших постатей української гуманітаристики другої половини ХХ – початку ХХІ ст. – Ярослав Романович Дашкевич (1926-2010). Це не такий уже й малий як для нашого швидкоплинного часу відрізок, аби спробувати глибше оцінити його роль і вплив на академічну сферу та публічний простір пострадянського Львова й України загалом. Ярослав Романович мав численні наукові й суспільні титули, непроминальні громадянські заслуги, всеукраїнську славу видатного вченого та широке міжнародне визнання. З-поміж інших дослідників тієї доби його виділяла горда і незалежна постава, підкреслено індивідуальний стиль одягу, довге волосся, повільна і виважена манера говорити, чітка й послідовна логіка викладу думок, вміння акцентувати на головному, принциповість і навіть певна різкість у відстоюванні своїх поглядів. Водночас він залишався харизматичним і турботливим учителем та наполегливим і послідовним будівничим наукового середовища. Дашкевич умів органічно поєднувати наукову діяльність із безкомпромісністю речника українства й творця національної історичної парадигми, якій він залишався відданим до кінця свого земного життя.

Учений виявився одним із небагатьох інтелектуалів України, котрі як особистим прикладом, так і на інституційному рівні не тільки підняли рівень вітчизняної академічної науки¹, намагаючись позбавити її провінційності,

¹ Сучасний стан наукових досліджень та історичної політики в Україні частково висвітлено у працях: *Касьянов Г.* Ще не вмерла українська історіографія // *Критика*. – 2002. – Ч. 4. – С. 20-22; *Стриск Т.* Невловимі категорії: нариси про гуманітаристику,

а й падали їй справжнього національного виміру, вдихнули у неї нові ідеї та зробили «впізнаваною» в сучасному гуманітарному дискурсі. Водночас Я. Дашкевич перетворився на одного з найталановитіших у незалежній Україні дослідників-популяризаторів історичної спадщини, опублікувавши сотні блискучих есеїв і полемічних текстів². У роки незалежності дослідник зумів не тільки реалізувати свій творчий потенціал, сформований у добу радянського тоталітаризму (це унікальний для тодішнього СРСР випадок!), а й розвинути і «вписати» його в українську гуманітаристику. Тим самим він неформально очолив в Україні цілий науковий напрям, що зберіг тяглість історіографічної традиції, яка опиралася на концепції й підходи державницької й почасти народницької шкіл, кодифікованих 10-томною «Історією України-Руси» Михайла Грушевського, та його наступників³. Я. Дашкевич наполегливо пропагував (особливо в роки зростання автономістичних настроїв у Галичині) киевоцентризм у наукових дослідженнях і послідовно наголошував на загальноукраїнському характері культурних, соціальних і політичних процесів в історичному розвитку різних регіонів.

Учений залишив величезний науковий доробок – близько 1700 публікацій⁴. Причому він охоплює не лише українознавчу тематику (від часів Київської Русі й Галицько-Волинського князівства до національно-визвольних змагань ХХ ст.), а й сходознавчі студії, візантиністику, українсько-єврейські

історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. – К., 2015; Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 7-23, 43-73; *Hryciak J. Ukrainian Historiography, 1991-2001. The Decade of Transformation // Österreichische Osthefte. – 2002. – Bd. 44. – № 1-2. – S. 107-126; Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie. 1991-2004. – Warszawa, 2007.*

² Див.: *Дашкевич Я. «...Учи неложними устами сказати правду»: Історична есеїстика (1989-2008).* – К., 2011.

³ Найважливіші дослідження належать перу: *Plokhly S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History.* – Toronto; Buffalo; London, 2005; *Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського.* – К.; Кембрідж, 1991; *Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ - початок ХХ століття).* – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002; *Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського.* – Львів, 2016. Критичний погляд на історіософію Михайла Грушевського представляє Лукаш Адамський: *Adamski Ł. Nacjonalista postępuowy: Mychajto Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków.* – Warszawa, 2011.

⁴ Їхній перелік оприлюднено в: *Дашкевич Ярослав Романович: Бібліографічний покажчик праць.* – Львів, 2008; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. *Бібліографічний покажчик (1992-2012).* – Львів, 2012. – С. 137-240.

й українсько-польські взаємини, дослідження в галузі спеціальних історичних дисциплін, джерелознавства, історіографії, картографії⁵. Його статті, есеї, нариси, розвідки, критичні рецензії й огляди розпорошені в сотнях наукових збірників, часописах і матеріалах конференцій. На сьогодні видано лише частину інтелектуального доробку – насамперед праці з біографістики, просопографії, джерелознавства, історичної публіцистики й есеїстики і сходознавства (зокрема вірменістики)⁶, а також розпочато публікацію його багатой епістолярної спадщини⁷. До одного з важливих напрямів наукового пошуку Ярослава Дашкевича належать релігієзнавчі та соціокультурні студії, на які він звернув увагу ще на початку 1960-х рр., але почав активно займатися вже у незалежній Україні.

Перш ніж перейти до аналізу академічного доробку вченого, необхідно з'ясувати, що ж ми розуміємо під словосполученням «релігієзнавчі та соціокультурні студії», в якому ключове значення відіграє поняття «культура». На сьогодні існують різні підходи, зокрема структуралістичні, які розглядають культуру як сталу систему, та постструктуралістичні, що тлумачать культуру як змінну дискурсивну практику. Сучасну стислу інтерпретацію терміна запропонували Вікторія Боннелл і Лін Гант: «Культура – це система

⁵ Дослідницький доробок ученого частково підсумований у: *Богачевська-Хам'як М.* Наука – його життя // *Marra Mundi*: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 33-39; *Гирич І.* Від короля Данила до Омеляна Пріцака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра // *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів, 2007. – С. 9-26; *Його ж.* Ярослав Дашкевич: нерозривність науки і суспільно-політичного життя // *Дашкевич Я.* «...Учи цесложними устами сказати правду». С. 9-39; *Лицар Духу: Меморіальний зб., присв. професору Ярославу Дашкевичу.* – Львів, 2011; *Портнов А.* Ярослав Дашкевич і Ярослав Ісаєвич: два обличчя величі історика // *Його ж.* Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К., 2011. – С. 201-223; *Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст.: Матеріали міжнар. конф., присв. 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13-14 грудня 2011 р., м. Львів).* – Львів, 2013. – С. 9-147; *Stryjek T.* Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość?... – S. 418-458.

⁶ *Дашкевич Я.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV XIX в. – Ереван, 1969; *Його ж.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть: Зб. наук. пр. – Львів, 2012; *Його ж.* Вірменія і Україна / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів; Нью-Йорк, 2001; *Його ж.* Майстерня історика: джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011; *Його ж.* Постаті. Львів, 2006 (друге і третє доповнені видання побачили світ у 2007 і 2016 рр.); *Його ж.* Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе. – К., 1993; *Його ж.* Україна і Схід. – Львів, 2016.

⁷ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем / Упоряд. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009; Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960-1986) / Упоряд. А. Фелонюк. – Львів, 2012.

відносно сталих, але й змінних символів, значень і практик»⁸. Відповідно, «релігійна культура» в цій системі координат виступає як система символів, значень і практик, що антропологічно пов'язані з релігійною свідомістю індивіда чи групи індивідів або ж певного соціуму. Опіраючись на теорії західних учених, які наголошували на необхідності культурної інтерпретації історії світової цивілізації⁹, концепт «релігійна культура» щодо історії України в сучасних категоріях спопуляризував Франк Сисин. Однією з характерних рис релігійної культури дослідник вважає «націоналізацію» Київської Церкви й виникнення «особливої руської свідомості, заснованої на погляді на Церкву як властиво національну інституцію, та кшталтування однакової релігійної культури для двох різних Церков – Православної та Унійної»¹⁰. Нещодавно італійська дослідниця Джованна Броджі Беркофф звернула увагу на таку особливу рису цієї домодерної культури, як «поліморфізм» (багатовимірність, змінність і схильність до абсорбції й синтезування зовнішніх впливів)¹¹.

На відміну від культури, академічна дисципліна «релігієзнавство» є новою для України. Вона генетично поєднана з науковим атеїзмом радянських часів і лише віддалено має спільні риси з класичними релігійними студіями (*religious studies, scientific studies of religion*) чи історією релігії (*history of religion*), що надзвичайно активно розвиваються в західному світі й мають порівняльний характер (*comparative religion*)¹². Релігієзнавство зародилося на Заході в 70-х рр. XIX ст., виокремившись від богослов'я внаслідок процесів секуляризації та дехристиянізації європейського суспільства. Характерною його особливістю є трактування Церкви та еклезіальних і культурно-релігійних феноменів як середовища для циркулювання секулярних ідей у ширшому соціологічному, психологічному, антропологічному й інших контекстах. Загалом релігієзнавство є науковим емпіричним знанням про релігії світу (сучасні й «історичні») в усіх їхніх проявах. На відміну від бо-

⁸ *Bonnell V. E., Hunt L. Introduction // Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe Encounters of Faiths / Ed. Th. Bremer. – Berkeley; Los Angeles, 1999. – P. 1-32. Див. також: Sewell W. H. The Concept(s) of Culture // Ibid. – P. 35-61.*

⁹ Див., наприклад: *Burke P. What is Cultural History? – Cambridge, 2005.*

¹⁰ *Syxyn F. E. The Formation of Modern Ukrainian Religious Culture: The Sixteenth and Seventeenth Centuries // Religion and Nation in Modern Ukraine. – Edmonton; Toronto, 2003. – P. 1-22.*

¹¹ *Broggi Bercoff G. Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym // Contributi italiani al XIII congresso internazionale degli slavisti / Ed. A. Alberti et al. – Pisa, 2003. – P. 325-387.*

¹² Початки релігієзнавства сягають часів Просвітництва, а його становлення як емпіричної науки приписують Фрідріху Максові Мюллеру та Корнелієві-Петру Тіле (Див. про це докладніше: *Mensching G. Geschichte der Religionswissenschaft. – Bonn, 1948.*)